

VAN DE PRE-SOCRATISCHE
TOT DE POSTPATRIARCHALE
FILOSOFIE

Leesexemplaar

VAN DE PRE-
SOCRATISCHE
JO BERVOETS TOT
M.M.V. DAAN KENIS DE POST-
PATRIARCHALE
FILOSOFIE

Een inleiding tot de
westerse wijsbegeerte

P E L C K M A N S

“Think we must.”

— Virginia Woolf, *Three Guineas* (1938)

Inhoud

Voorwoord	9
Dankwoord	11
Lesmateriaal	11
DEEL 1 PRE-MODERNE FILOSOFIE	13
1 Een inleiding tot de westerse filosofie	15
Afbakening: filosofie is <i>niet</i> alleen westers	15
Methode van de filosofiegeschiedenis	17
Wat is filosofie <i>niet</i> ?	19
Universeel én gesitueerd	22
Wereldbeeld, mensbeeld, godsbeeld (kosmologie, antropologie, theologie)	23
Pre-moderne, moderne en post-moderne filosofie	24
Ergo: de concrete rode draad van dit boek	26
2 Van mythes tot de pre-socratici	29
Begin(sel): het Griekse kantelpunt	29
Het mythische denken neergeschreven	30
Pre-socratische kosmologie	33
Thales en de Milesische school	33
Pythagoras en de wiskundige kosmologie	35
Heraclitus	36
De Eleatische filosofie	37
Pluralisme en atomisme	39
Conclusie	41
3 Socrates, Plato en Aristoteles	43
Inleiding: de antropologische wende	43
De sofistiek – Protagoras	44

Socrates	46
De eerste filosofische systemen – Plato en Aristoteles	48
Het filosofisch systeem van Plato	49
Het filosofisch systeem van Aristoteles	52
Conclusie	58
4 Middeleeuws–christelijke filosofie	61
Inleiding: de intrede van (de christelijke) god	61
De kerkvader Augustinus	62
Thomas van Aquino	65
Kritische filosofie, Ockham en de ‘via moderna’	68
Conclusie	71
DEEL 2 MODERNE FILOSOFIE	73
5 Rationalisme en empirisme (Descartes tot Hume)	75
Inleiding: de moderne twijfel	75
René Descartes (continentaal rationalisme)	76
Thomas Hobbes	80
John Locke	82
David Hume	85
Conclusie	89
6 Het Duitse idealisme (Kant en Hegel)	91
Inleiding: Kant als kantelpunt	91
Immanuel Kant	92
Immanuel Kant – De kritiek van de zuivere rede	93
Immanuel Kant – De kritiek van de praktische rede	98
Immanuel Kant – De kritiek van het oordeelsvermogen	100
Georg Wilhelm Friedrich Hegel	101
Conclusie	105
7 Marx, Kierkegaard en Nietzsche	107
Inleiding: wantrouwen en vals bewustzijn	107
Karl Marx	108
Søren Kierkegaard	113
Friedrich Nietzsche	115
Conclusie	120

8 Het continentaal/analytisch schisma	121
Inleiding: universeel en tijdloos vs. gesitueerd en historisch	121
Analytische filosofie	123
1. Analytische filosofie: de empirisch-logische origines	123
2. Analytische filosofie: logisch empirisme en falsificationisme	127
3. Analytische filosofie: taalfilosofie, wetenschapsfilosofie en 'philosophy of mind'	130
Continental filosofie	134
1. Continentale filosofie: de fenomenologische origine	134
2. Continentale filosofie: de hermeneutische wende	138
3. Continentale filosofie: bewustzijn en belichaming	143
Conclusie	144
DEEL 3 POST-MODERNE FILOSOFIE	147
9 Kritische theorie, Foucault en Derrida	149
Inleiding: filosofie van het verschil	149
Kritische theorie (westers marxisme)	150
Michel Foucault (sociaal constructionisme)	155
Jacques Derrida (deconstructie)	159
Conclusie	162
10 Feminisme en disability studies	163
Inleiding: diversiteit als bron van filosofische kennis	163
Korte geschiedenis van het feminisme als politieke beweging	164
De eigenheid van feministische filosofie	167
Feministische metafysica en ontologie	168
Feministische ken- en wetenschapsleer	172
Taalfilosofie, epistemic injustice en silencing	178
Conclusie	180
11 Postkoloniale filosofie	183
Inleiding: westerse filosofie als kleurenblind	183
W.E.B. Du Bois	184
Frantz Fanon	187
Charles Mills	191
Maria Lugones	193
Conclusie	196

12 Ecologische filosofie	199
Inleiding: terug naar de planeet aarde	199
Alfred North Whitehead	200
Isabelle Stengers: 'De intrusie van Gaia'	205
Bruno Latour: 'Oog in oog met Gaia'	209
Donna Haraway: 'Staying with the Trouble'	214
Conclusie	218
Nawoord	221
Bibliografie	225
Index	229

Voorwoord

Toen ik gevraagd werd een *Inleiding tot de westerse filosofie* te geven aan bachelorstudenten van de Universiteit Antwerpen, was mijn eerste reactie om een bestaand handboek te zoeken. Helaas vond ik alleen handboeken die (een deel van) de westerse filosofische canon belichtten en weinig of geen aandacht besteedden aan de filosofie van nu, de filosofie die mijn onderzoek (neurodiversiteit en wetenschapsfilosofie) voor een groot deel inspireerde. Het resultaat van die gefrustreerde zoektocht is dit handboek, dat resulteerde in veel werk, en frustratie voor hen die mij lief zijn. Ik hoop dat de liefde die ik erin stak anderen mag inspireren. Zo kan de balans, voor zover die ooit in evenwicht kan zijn, toch weer overhellen naar het positieve. U ziet het, ook de lezer draagt verantwoordelijkheden.

Nu dit voorwoord toch naar het persoonlijke begint over te hellen, een woord over mezelf. Ik ben een verzamelaar. Geen jager maar gewoon een verzamelaar. Zoals sommigen postzegels verzamelen en anderen misschien Pokémonkaarten, verzamel ik filosofie. Mijn verzamelen is niet beter of slechter dan gelijk welk ander verzamelen. Het is gewoon waar ik als jonge puber mee begon. En waarmee ik nooit gestopt ben, zelfs al koos ik eerst voor de zekere carrière van burgerlijk ingenieur (ik droeg een bescheiden steentje bij aan het verschijnen van Netflix et al. in jullie huiskamers). Tientallen jaren verzamelde ik voort, tot ik mentaal instortte en vervolgens mijn autismediagnose kreeg. Ik was dus een *autistische* verzamelaar van filosofieën. Misschien was Hans Joachim Störig – wiens inleiding tot de filosofie ik las als adolescent – wel net zo? En toen kreeg ik een kans, die ik ook greep (want kansen komen altijd met krijgen én grijpen), om *professioneel* verzamelaar te worden (dank u, (professor) Kristien (Hens)!).

Nu mag ik hier dus doen waar verzamelaars van dromen: hun verzameling zo mooi als mogelijk aan de buitenwereld presenteren. Ik heb ze gepresenteerd in een dozijn hoofdstukken, die elk op zichzelf te lezen zijn, maar tegelijk – van 1 naar 12 – een interne spanningsboog volgen, als waren het aparte kamers van een hopelijk goed gecureerde tentoonstelling. De raamver telling eindigt in de filosofie van nu, de filosofie die afwezig was in bestaande handboeken. Niet in de zin van almaar betere filosofie, maar *onpuur* in de zin van filosofie die nadenkt over de wereld van nu. Want zoals het motto van dit handboek zegt: ‘Denken moeten we’. Dat betekent *niet* dat alleen filosofen iets zinnigs kunnen zeggen, maar *wel* dat ‘iets zinnigs zeggen’ betekent dat je ook iets zegt over de wereld waar we *nu* in leven.

Uiteraard moet niemand dus filosoferen, tenzij je misschien ambitieert om *door* te denken, een ambitie die mensen met een academische opleiding per definitie zouden moeten hebben. Dit handboek is voor hen (en anderen die misschien andere keuzes hebben gemaakt – of hebben moeten maken). Of ze nu starten vanuit een klassiekere blik op de filosofie zoals ze in de eerste acht hoofdstukken uit de doeken gedaan wordt of starten vanuit een marxistische, postmoderne, feministische, postkoloniale of ecologische hoek, zoals in de laatste vier hoofdstukken. Want het is mijn ambitie om via mijn bescheiden verzameling een klein steentje te verleggen wat betreft wederzijds begrip in tijden van polarisaties die vast verankerd zijn in onbevraagde filosofische stellingen en een reflexmatig (dus niet-reflexief, dus ondoordacht) wederzijds wantrouwen.

Als ik dat goed doe, dan zie ik je weer bij het nawoord. Ik hoop dat mijn kruisreferenties tussen hoofdstukken, mijn rode draad, de bibliografie en de index jullie ondertussen wat helpen om nuances te zien en te genieten van de troebelheid van filosofie. Die raadselachtige opmerking zal wel pas *na* het lezen van het hele handboek ietwat helder worden, waarvoor excuses.

Dankwoord

Grote delen van dit handboek zijn geïnspireerd op de lessen die ik in de bachelor wijsbegeerte aan de Universiteit Antwerpen mocht genieten. Hoofdstukken 2 tot en met 4 op de lessen van Prof. Van Eekert 'Antieke en middeleeuwse wijsbegeerte'. Hoofdstukken 1 en 5 tot en met 7 op de lessen van Prof. Lemmens 'Geschiedenis van de moderne wijsbegeerte'. Hoofdstukken 8 en 9 op de lessen van Prof. Cools in 'Hedendaagse continentale wijsbegeerte'. Ik dank mijn (ondertussen) collega's voor de structuur die hun lessen en syllabi gaven aan mijn verzameling (andere secundaire bronnen voor deze hoofdstukken worden vermeld in de bibliografie).

Voor hoofdstukken 10 tot en met 12 bedank ik van harte mijn onderzoekscollega's van het *Compost Collectief* binnen het Centrum voor Ethiek (Faculteit Letteren & Wijsbegeerte UA). Zonder hen had ik mijn verzameling nooit kunnen aanvullen met cruciale nieuwe stukken en was ik allicht nooit oprecht trots geweest om gewoon compost te zijn (ook die opmerking wordt 'soort van' verhelderd richting het nawoord). Ik dank hen om het fijn te maken samen te verzamelen (en de bronnen voor deze hoofdstukken zijn dan ook voornamelijk primair, zie bibliografie).

Finaal bedank ik Prof. em. Johan Taels, Prof. em. Guy Vanheeswijck, Prof. Katrien Schaubroeck en (nogmaals) Prof. Kristien Hens omwille van de warmte waarin ze mij ontvingen binnen hun opleiding wijsbegeerte aan de Universiteit Antwerpen. Als iemand voor wie familie van vitaal belang is, zeg ik hen: bedankt om me toe te laten tot iets wat als een tweede familie aanvoelt.

Lesmateriaal

Wie interesse heeft in het gebruik van dit handboek kan contact opnemen met de auteur voor leerdoelen, slides en examenvragen via extra.pelckmans.be/pre-socratische-tot-postpatriarchale-filosofie

DEEL 1

PRE-MODERNE FILOSOFIE

Leesexemplaar

Een inleiding tot de westerse filosofie

Afbakening: filosofie is *niet* alleen westers

Misschien is het jullie niet ontgaan dat hierboven het adjectief ‘westers’ altijd in cursief staat. De reden hiervoor is simpel: deze inleiding is alleen een inleiding tot de *westerse* filosofie. Het cursiveren van ‘westers’ betekent simpelweg dat dit handboek niet noodzakelijk iets zegt over *alle* filosofie. Zo zegt dit handboek bijvoorbeeld niets over Chinese filosofie. Noch over ubuntu of buen vivir. De eerste is de Afrikaanse filosofie die de Nobelprijswinnaar Desmond Tutu heeft geïnspireerd in de Waarheidscommissie na het afschaffen van de apartheid. De tweede is een inheemse filosofie uit Zuid-Amerika, die meer en meer opgang maakt in de huidige context van de klimaatproblematiek.

Waarom dan kiezen voor een inleiding tot de *westerse* filosofie? Enerzijds omdat de westerse filosofie aanspraak maakt op universele waarheid. Anderzijds omdat ze de facto de basis werd van wereldwijde discussies, van het concept mensenrechten tot dat van de wetenschappelijke methode. Dat gezegd zijnde is het belangrijk om te onthouden dat de westerse filosofie haar eigen historische gesitueerdheid heeft. Dit boek vertrekt precies vanuit de spanning tussen de *universele* aanspraken van deze westerse filosofie en haar historische *gesitueerdheid*. Het doel van dit handboek is jullie de handvatten aan te reiken om de belangrijke evoluties van de westerse filosofie te kaderen aan de hand van haar voornaamste denkers – en tegelijk kritisch te blijven voor al te absolute waarheidsaanspraken die er soms in geformuleerd worden. Dit laatste

is – zoals het boek hopelijk verduidelijkt – ook de rode draad doorheen de westerse filosofie zelf: een voortdurend bevragen van de eigen uitgangspunten en conclusies.

De methode is die van de *geschiedenis van de filosofie*. We zullen met zevenmijlslaarzen door de ruim 2500 jaar oude geschiedenis van de westerse filosofie schrijven. Van Grieks mythisch denken (in zekere zin de westerse inheemse cultuur) over de moderne filosofie (die, of we nu willen of niet, ons huidige wereldbeeld bepaalt) tot de postkoloniale en de ecologische filosofie (die de *westerse filosofie* zelf bevragen wat betreft haar aanspraak op ahistorische universele waarheid). Door zo snel over de filosofiegeschiedenis te lopen wordt duidelijk dat filosofie er precies in bestaat bepaalde vragen voortdurend te hernemen, en dat dit ook een bij uitstek hedendaags gegeven is. Een voorbeeld uit een domein dat veelal als het kroonjuweel van de westerse filosofie beschouwd wordt: hedendaagse discussies in de kwantumfysica refereren dikwijls aan discussies tussen Griekse atomisten enerzijds en Aristoteles' (niet-atomaire) visie op de natuur anderzijds.

Vermits de moderne filosofie zoals gezegd voor een groot, zo niet het grootste, stuk de huidige maatschappelijke consensus bepaalt is dit handboek opgedeeld in drie grote historische delen:

- *Pre-moderne* filosofie: van Griekse mythologie tot middeleeuws nominalisme
- *Moderne* filosofie: van empirisme/rationalisme tot het continentaal/analytisch schisma
- *Post-moderne* filosofie: van postmodern over feminisme/postkoloniaal tot ecologisch

Deze *inhoudelijke indeling* volgt grotendeels de algemeen aanvaarde opdeling in de westerse filosofie, met als uitzondering dat het historische post-moderne deel niet verward mag worden met 'inhoudelijk postmoderne' filosofie (hoofdstuk 9). De focus ligt op kritische kantelpunten in de evoluties tussen *en* binnen deze delen. Op die manier geeft dit boek een overzicht weer dat met een minimum aan detail een maximum aan inzicht wil bieden, met de ex-

pliciete hoop dat sommigen door zelfstudie of latere interesse het minimum zullen uitdiepen.

Maar alvorens de zevenmijlslaarzen aan te doen is het nodig om in deze introductie even stil te staan bij de *methode van de filosofiegeschiedenis* en bij de onderliggende motivatie van de *inhoudelijke historische indeling*.

Methode van de filosofiegeschiedenis

Men kan een inleiding tot de westerse filosofie op veel verschillende manieren benaderen. Je kan bijvoorbeeld starten met de vraag: ‘Wat is filosofie?’ om uit te komen op hoe filosofie zich onderscheidt van wetenschap en theologie. Op deze manier kan je trachten om het specifieke domein van de filosofie te specificeren om dan – binnen dit domein – verschillende filosofische disciplines te onderscheiden. Zo zou je kunnen stellen dat de filosofie vragen stelt die *voorbij* de vragen van de fysica liggen (die in principe aan de hand van de ervaring beantwoord kunnen worden). Of dat de filosofie zich afvraagt waarom we ons in de maatschappij aan welbepaalde regels houden. Of nog dat de filosofie zich buigt over waar de menselijke ervaring van het schone vandaan komt. Deze klassieke vragen over het Ware, het Goede en het Schone leiden dan tot filosofische disciplines zoals metafysica, ethiek en esthetiek. Filosofische vragen laten zich echter niet makkelijk dwingen binnen zulke hokjes en er is ook geen duidelijke consensus over hoe zulke disciplines afgelijnd dienen te worden. Al gauw bevinden we ons in een kluwen van -ologieën (epistemologie, ontologie, antropologie, kosmologie...), dat een labyrint wordt van termen die eerder afschrikken dan uit te nodigen tot filosofie.

Hiermee is natuurlijk niet gezegd dat deze opdelingen irrelevant zijn. Enkel geeft het de eerste reden aan waarom we hier kiezen voor de natuurlijke ordening die de tijd aanbrengt: die van de geschiedenis. De tweede reden is inherent aan de filosofische praktijk, die er een is van het voortdurend hernemen van thema’s uit de eigen geschiedenis. Het meest karakteristieke hier is het introduceren van nieuwe ideeën aan de hand van het herinterpreteren van

wat Socrates in de dialogen van Plato stelde (hoofdstuk 3). Het is onmogelijk om filosofische discussies te volgen zonder ook de geschiedenis van de filosofie op zijn minst in grote lijnen te kennen. Anderzijds is de methode van de filosofiegeschiedenis zoals hier gebruikt niet puur historisch, maar zelf het startpunt van een filosofische reflectie, zoals we na dit kadertje verder uitleggen.

EXTRA Een methodologisch pleidooi voor de methode van de filosofiegeschiedenis

Deze tekst is geïnspireerd op een handboek geschreven door de filosoof Roger Scruton (1944-2020): *A Short History of Modern Philosophy*. We gebruiken hier specifiek het eerste hoofdstuk van dit boek (Scruton 2001)¹. Zoals de titel al zegt, is dit boek gewijd aan de moderne filosofie, die we in hoofdstukken 5 tot en met 8 meer in detail bekijken.

Het uitgangspunt in dit handboek mag dan de filosofiegeschiedenis zijn, het is *geen* historische oefening als dusdanig. Inderdaad, in een historische oefening is het van belang om filosofische ideeën weer te geven zoals ze werkelijk ontstonden binnen een bepaalde historische context (bijvoorbeeld het marxisme en de voortschrijdende industrialisatie in de 19de eeuw). Of om te bekijken hoe filosofische ideeën doorwerkten in de maatschappelijke realiteiten (bijvoorbeeld hoe het marxisme een wereldwijde politieke invloed uitoefende). Deze historische oefeningen zijn het voorwerp van een *ideeëngeschiedenis*. Daartegenover staat een *filosofiegeschiedenis* zoals we ze hier bekijken. Hierin bestuderen we niet wat men ooit zoal gedacht heeft, en hoe dit doorwerkte in de geschiedenis, maar

¹ Als je in de tekst iets als '(auteur jaartal)' ziet verschijnen, dan is die tekst gebaseerd op een referentie die je in de bibliografie kan opzoeken. Andere kadertjes die verder in de tekst gebruikt worden geven links – via een QR-code – naar video's of filmpjes om je verder te verdiepen in een of ander thema gerelateerd aan de tekst zelf. In sommige gevallen is er extra tekstmateriaal met een link naar de website van Pelckmans. Deze links zijn optioneel.

bestuderen we die filosofische ideeën die, hier en nu, nog altijd relevant zijn. Zo bespreken we in hoofdstuk 4 hoe het laatmiddeleeuwse denken van Ockham cruciaal was in het ontstaan van het idee van ‘experimentele wetenschappen’ zoals we die nu kennen. Op die manier naar de filosofiegeschiedenis kijken kan niet zonder ook een filosofisch inzicht in de interne connectie tussen verschillende filosofische ideeën te krijgen, en het einde van dit hoofdstuk geeft een specifieke interne connectie weer die we als leidraad in dit handboek zullen gebruiken.

Wat is filosofie niet?

We hebben hierboven gezegd dat we niet starten vanuit de klassieke vraag ‘Wat is filosofie?’. Dit zou ons immers leiden naar allereerste complexe termen en discussies. Niet alleen zouden we door de bomen het bos niet meer zien, maar ook is er tussen filosofen geen overeenstemming over een helder antwoord op deze vraag (in hoofdstuk 8 staan we stil bij de specifiek moderne controverse in de filosofie over de vraag naar haar eigen aard). Ook daarom kozen we voor de omtrekkende beweging via de filosofiegeschiedenis. Toch is het in deze introductie nog nuttig even stil te staan bij dingen die filosofie – ook voor bijna alle filosofen – *niet* is: filosofie is *geen* wetenschap, *geen* theologie, en is zeker ook *niet louter* literair.

Laat ons beginnen met het verschil tussen *filosofie en wetenschap*. Hoewel wetenschap zoals we ze nu kennen historisch gegroeid is uit filosofische activiteit (hoofdstukken 4 tot 8), zijn we nu allicht meer vertrouwd met wetenschappelijke dan met filosofische praktijken. En hoewel er veel verschillen zijn tussen de wetenschappen (bijvoorbeeld tussen de exacte en de sociale wetenschappen, zie hoofdstukken 8 en 9), is het meteen duidelijk dat wetenschap in de eerste plaats *verklaringen* zoekt gebaseerd op *waarnemingen*. Theorieën zijn belangrijk om waarnemingen in een verklarend kader te plaatsen en zo ook *voorspellingen* te doen. Maar in de wetenschappen worden theorieën in vraag gesteld *aan de hand van* zulke waar-

nemingen en voorspellingen (het verband is niet simpel: Einsteins relativiteitstheorie was aanvaard erg lang voor haar voorspellingen waargenomen konden worden). De filosofie daarentegen stelt vragen naar wat er *achter* die theorieën ligt. Vragen als: ‘Bestaan atomen?’ of ‘Wat is een mens?’ In die zin stelt de filosofie ‘metavragen’, die niet – of alvast niet direct, zie atomen – toetsbaar zijn aan waarnemingen. Vandaar ook de centrale plaats in de filosofie voor het domein van de *metafysica*, letterlijk *dat wat na of achter de fysica komt*. We zullen deze metafysica nog vaak tegenkomen in haar verschillende gedaantes: bij sommigen als de eerste filosofie over ‘wat is en niet is’ en bij anderen als wat er nu precies mis is met filosofie wanneer deze vraagt achter dingen waar waarnemingen op zich niet volstaan om de goede van de slechte antwoorden te scheiden (voor de nieuwsgierigen: zie kadertje).

 Dit filmpje geeft een toegankelijke inleiding tot wat de metafysica is, en welke plaats ze inneemt binnen de *westerse* filosofie. Hoewel we niet specifiek terugkomen op de metafysica als filosofische discipline, zullen de meeste filosofen die in dit filmpje genoemd worden wel meer in detail besproken worden verder in dit handboek.

De metafysica mag dan hét voorbeeld zijn van een filosofische discipline, zoals hierboven al werd aangehaald zijn er vele andere filosofische disciplines. Al deze disciplines zoeken echter op een of andere manier naar een ultieme of fundamentele grond waarop we onze concepten kunnen baseren. Zo zoekt de ethiek naar een fundament voor onze ethische normen en dit in zekere zin tegen de stroom in van duidelijk waarneembare verschillen in normen – doorheen verschillende culturen en periodes. Dus waar vragen van *filosofie* overlappen met die van de *theologie* over *wat er is* of *waarom het is*, zijn hun antwoorden van een totaal andere aard. In de theologie gaat het om antwoorden die op een systematische manier terug te voeren zijn op een bovennatuurlijk geloofssysteem

dat cruciaal is voor *zingeving*. Hier spelen een aantal dogma's of onbetwifelbare uitgangspunten een cruciale rol. In de filosofie kan zo'n dogma nooit het laatste woord hebben. Filosofie zal kritisch blijven doorvragen naar precies *waarom* deze of gene stelling aangenomen dient te worden. Die kritische zin zorgt ervoor dat er een specifieke spanning is tussen theologie en filosofie wat betreft niet-wetenschappelijke vragen, een spanning die voortvloeit uit de overlap van beide met betrekking tot het cruciale aspect van *zingeving*. Het is overigens niet zo dat ze nooit harmonieus samen gedacht *kunnen* worden, in hoofdstuk 4 bespreken we een voorbeeld van een pleidooi *voor* de harmonie van filosofie en katholieke dogma's.

Uit deze bespiegelingen over wat filosofie *niet* is kunnen we een gemeenschappelijke noemer trachten te benoemen: filosofie zoekt naar universele waarheden en ze doet dit door een hoge mate van abstractie aan te nemen ten opzichte van wat onmiddellijk waarneembaar is. Het is haar streven om tot conclusies te komen die door elk redelijk wezen aanvaard moeten worden op basis van een duidelijk systeem van argumentatie. Specifiek aan de filosofie is dan ook het voortdurend in vraag stellen van de vooronderstellingen die we aannemen om waarnemingen te organiseren. In hoofdstuk 9 zien we dat ook dit in vraag stellen van vooronderstellingen zelf in vraag gesteld zal worden. Kunnen we wel universele antwoorden bedenken in de filosofie? Of zijn we sowieso schatplichtig aan onze specifieke culturele achtergrond (bijvoorbeeld onze specifiek *westers-moderne* achtergrond) in de antwoorden die we geven? Het is ook om deze reden dat filosofie dikwijls specifieke keuzes herneemt die kantelpunten in haar geschiedenis uitmaken. Deze keuzes hebben immers betrekking op vragen en antwoorden die op dit niveau van abstractie in zekere zin tijdloos zijn of die, in het licht van nieuwe breed wetenschappelijke kennis, tijdlozer moeten of kunnen worden gemaakt.

Universeel én gesitueerd

Zo komen we terug op onze *methode* van de filosofiegeschiedenis. Hoezeer filosofen ook, op een of andere manier, aanspraak willen maken op *universele waarheden*, toch blijven ze altijd schatplichtig aan de specifieke context waarin ze filosoferen. Het is deze *gesitueerdheid* die vaak het aangrijpingspunt vormt voor de kritiek van andere filosofen in hun streven naar meer universele filosofische inzichten. Toch blijven ook deze laatste gesitueerd, zodat het soms lijkt alsof de filosofie geen enkel houvast kan bieden en een puur literaire bezigheid is. Het verschil met de *literatuur* is echter dat waar deze laatste door op uiterst gesitueerde dingen te focussen kan inspireren tot universele herkenbaarheid, de *filosofie* door haar hang naar het universele inzicht biedt in de gesitueerdheid van onze denkbeelden.

EXTRA 'Houvast in een verandering van tijdperk'

Dit stuk van het handboek is geïnspireerd door het boek van Prof. em. Guy Vanheeswijck dat verscheen naar aanleiding van zijn emeritaat. Het is geïnspireerd door zijn lesgeefpraktijk in universitaire inleidingen in filosofie. De titel van zijn boek: *Tegendraadse beschouwingen: Op zoek naar houvast in een verandering van tijdperk* (Vanheeswijck 2022) zegt veel over zijn inhoud. Inderdaad, het weigert onze huidige modern-westerse maatschappelijke consensus klakkeloos te aanvaarden, en is dus tegendraads. Anderzijds wil het wel houvast bieden door kantelpunten in de filosofie te duiden als voorlopers van maatschappelijke verandering.

In dit handboek nemen we de rode draad van dit boekje over zonder noodzakelijkerwijs ook de conclusies ervan te delen. Zeker in hoe we de post-moderne periode bespreken, wijken we op een significante manier af van onze erg gewaardeerde voorganger. Dit is op zich tekenend voor het bruisende karakter en de hedendaagse relevantie van filosofische discussies, want zowel de gelijkenissen als de verschillen in onze aanpak hebben een directe impact op

hoe men zich oriënteert in belangrijke vraagstukken waarmee we in de wereld geconfronteerd worden.

Vanheeswijck (2022: p. 18) schrijft: ‘Filosofische kritiek situeert zich steeds op het niveau van iemands basisvooronderstellingen of uitgangspunten.’ En dit betekent dus ook dat filosofie concreet relevant is voor onze eigen vooronderstellingen, ook de hedendaagse, zelfs wanneer we er niet op de expliciet filosofische manier over denken. Laat ons dit concreter maken.

Wereldbeeld, mensbeeld, godsbeeld (kosmologie, antropologie, theologie)

Natuurlijk denken we hier en nu niet allemaal op dezelfde wijze, ook onder lezers van dit boek zullen er vele verschillen zijn, maar toch zijn er een aantal basisvooronderstellingen die in onze moderne tijd (in de moderniteit) als gemeenschappelijke achtergrond dienen voor debat. In lijn met het boek besproken in bovenstaand kader, kunnen we drie basisvooronderstellingen aanduiden, waar we het misschien niet mee eens zijn, maar die we allen kunnen herkennen als gemeenschappelijke grond om gelijkenissen en verschillen tussen onze opvattingen te duiden. Eerst hebben we het *wereldbeeld* (of de *kosmologie*) waar we van vertrekken: dat is er een van een mechanische, gedetermineerde wereld waarin de wetenschap wetmatigheden heeft ontdekt die niet alleen bepalen waarom appels uit bomen vallen, maar ook waarom bepaalde genen leiden tot ziektes of zelfs mentale ‘stoornissen.’ Vervolgens is er het *mensbeeld* (of de *antropologie*) waarin de mens gezien wordt als een autonoom wezen dat – op basis van zijn verstand – rationele beslissingen kan nemen gebaseerd op deze wetmatigheden, en dus ook verantwoordelijk is voor deze keuzes. Ten laatste is er iets dat heden ten dage opvalt door zijn afwezigheid: een *godsbeeld* of *theologie*, dat bovenzinnelijk verklaart wat de zin en onzin is van ons in deze wereld. Het specifieke aan de moderniteit wat dit betreft is